

Анна-Галля Горбач

ФРАНКОВІ ПЕРЕКЛАДИ ШЕВЧЕНКОВОЇ ПОЕЗІЇ

Франкова діяльність як перекладача художньої літератури жде ще свого ґрунтового дослідника. Виростаючи в школі та студентських роках в головній мірі на німецькій літературі, Франко зайнявся вже змолоду перекладами німецької лірики, драми та прози на українську мову. 1879 р. Франко видав антологію «Думи і пісні найзнатніших європейських поетів», куди увійшли переклади з Гете, Гайне, Ленав та інших поетів.

Франко користувався німецькими перекладами і з англійської та французької й еспанської літератур при своїх перекладних працях з літератур цих народів. Але він не тільки популяризував західно-європейську літературу на українському ґрунті; він наполегливо старався здобути признання для української літератури в Австрії та Німеччині, дописуючи постійно до широковідомих літературних журналів. Ми знаємо про його співпрацю з журналом „Magazin für die Literatur des In- und Auslandes“, що виходив у Ляйпцігу, з віденським тижневиком „Die Zeit“, де друкувалися його статті та переклади його ж власних оповідань.

Франкові спроби перекладів Шевченкових поезій сягають початку 1880-их років. Бувши засудженим сидіти деякий час у Нагуевичах під дозором жандармів, Франко займається, попри інше, і перекладами з Шевченка.

Про цю працю він пише в своїх листах до Івана Белея з тих років.¹ Особливу увагу цим Франковим перекладам Шевченкових поезій присвятив М. Возняк у розділі «Поезії Шевченка в німецьких перекладах Франка» (у книзі «З життя і творчости Івана Франка», Київ 1955). На фактах, зібраних М. Возняком спирається і коментар до Франкових перекладів, що вміщений у східно-берлінському збірнику.²

Про свої пляни дотично перекладів пише Франко в листі до Белея: «З перелодами Шевченка я гадав би ось що: видати перелоди на-

¹ Іван Франко, Вибрані твори, т. XX, стор. 159.

² Ivan Franko, Beiträge zur Geschichte und Kultur der Ukraine, Berlin 1963.

самперед політичних поезій („Кавказ”, „Сон” і дрібніших) і видати, коли б найшовся накладець, з статтею для німців про Шевченка та його політичну поезію. Я думаю, що в Липську найшовся б накладець. На другий випуск можна б зладити ряд поем: „Катерина”, „Наймичка”, „Княжна”, „Відьма”, „Неофіти” й „Марія” і також критичну статтю о них». Франко намовляв працювати над такими перекладами якогось Корженка (псевдонім гімназійного вчителя Володимира Кочовського), який перекладав і українські народні пісні на німецьку мову. В цьому ж листі до Белея він згадує побоювання Євгена Желехівського (автора укр.-нім. словника), що переклади з Шевченка могли б звернути увагу австрійської цензури на себе, і вона заборонила б його як шкільну лектуру. Франко відкинув ці побоювання як надто смішні.

Ще коли Франко носився з цими плянами, щодо видачі збірки Шевченкових поезій в німецькій мові, звернувся до нього видавець журналу „Magazin für die Literatur des In- u. Auslandes“, Вільгельм Фрідріх, написати для його серії „Geschichte der Literatur in Einzeldarstellungen“ короткий нарис історії української літератури. Франко, що перебував саме тоді на селі без книжок і можливостей працювати науково, написав у цій справі до Драгоманова (лист з 12. 3. 1883). Франко переклав тоді більш як з десяток Шевченкових поезій, які однак не попали до німецьких журналів; теж із замовленого нарису історії української літератури нічого не вийшло. Перші переклади Франко надрукував в „Ruthenische Revue“, журналі, що виходив у Відні від 1903 р. до першої світової війни і був присвячений українській тематиці (згодом його перезвали на „Ukrainische Rundschau“). В першому числі „Ukrainische Revue“, надруковано Франкові переклади «Заповіту» та «І небо невмите». На початку 1915 р. Франко ще раз приготував переклади з Шевченка до друку. При цьому він переглянув деякі давні переклади, переклав дещо заново і старався видати їх у Відні, де цією справою мав зайнятися Союз Визволення України. Але і з цього пляну не вийшло нічого. Як стало відомим з переписки між Франком та Володимиром Дорошенком, Франко не погодився на умови, які йому поставив Союз. Цитуємо з листа Франка до В. Дорошенка з 4. 11. 1915 р. «Щодо друкування мого німецького перекладу вибору Шевченкових поезій я не в претензії і можу подождати, та посилаючи їх „Союзові”, я й не думав про те, що нам треба перед Європою врізувати слов'янолюбство і лібералізм Шевченка тому, що це може бути неполітичним супроти німецьких... намагань...».

До цієї плянованої збірки мали увійти старші переклади з років побуту в Нагуевичах та новіші. Однак, як стверджує М. Возняк, Франко не віднайшов або забув про деякі переклади з тих років; вони знайшлися щойно пізніше серед його спадщини. Ці Франкові переклади пролежали недруковані аж до 1930 р., коли їх видав М. Возняк у Шевченківському збірнику у Львові. Але через друкарський недогляд

німецький текст перекладів був настільки зіпсутий, що М. Возняк рішився їх перевидати. Вони були включені в його книгу «Із життя і творчості Івана Франка», Київ 1955.

Для німецького читача ці переклади стали доступними щойно з передрукуванням їх у Франківському збірнику, що його видала східно-берлінська Академія Наук. Кілька з-поміж цих Франкових перекладів були передруковані в Шевченківському збірнику, що його видали Юрій Бойко та Ервін Кошмідер 1965 р. («Перебендя», «М. Костомарову», «І небо невмите», «І широкою долину», «В неволі, в самоті минає»).

В цілому Франко переклав 19 Шевченкових поезій, крім вище згаданих є це: «Гімн черничий», «І день іде і ніч іде», «Не женися на багатій», «І багата я», «Ой, маю, маю я оченята», «Я не нездужаю нівроку», «Кавказ», фрагмент з «Єретика», «Світе ясний, світе тихий», «Заповіт» (2 варіанти), «Ой люди, люди, небораки», «Не гріє сонце на чужині», фрагмент з «Марії» (теж 2 варіанти), «Садок вишневий».

Франко не завжди дотримується ритму та розміру вірша оригіналу. Перекладаючи Шевченка, він брав за зразок клясичну німецьку поезію, яку знав сам дуже добре, бо перекладав на українське. На Франківський німецькомовний вірш мав щодо підбору метричного розміру та рими найбільший вплив Гете. Мабуть відбилася в цьому саме праця Франка над перекладами з Гетової лірики та його «Фавста» на українську мову. Особливо в «Кавказі» Франко застосовує переважно чоловічі рими, вибираючи односкладові слова на закінчення:

umflort, dort, Schmerz, Herz, schnell, Quell, Flug, Pflug, Wort, Hort....

Цитуємо закінчення перших двох строф Гетівського «Прометей», якого перекладав Франко на українську мову:

Zeus, Wolkendunst, gleich, köpft, Bergeshöhn, Erde, stehn, gebaut, Herd, Glut, beneidest.

Коли подивитися на рими Шевченка з того ж уривку «Кавказу», то бачимо що тут переважають жіночі рими: *повиті, политі, Прометей, карає, ребра, випиває...*

Мелодійности Шевченкової мови, якої цій мові надають саме ці жіночі рими, ні раз не чуємо в Франковому перекладі; через підбір коротких рубаних односкладових слів Франків вірш перекладу набирає приспівшеного ритму. Франко не дотримується теж і Шевченкових змін ритму та розміру вірша, що їх Шевченко уживав зокрема в політичних насичених реторикою поемах для урізноманітнення. Так само керуючись німецькою клясичною поезією, в якій кожен рядок вірша є одночасно в собі і замкненою синтактичною цілістю, Франко уникає переступів, так званих «анжамбманів», таких притаманних Шевченковій поезії, де вони теж оживлюють ритм вірша.

Як Франко змінює ритм вірша показує нам найкраще переклад поезії: «Світе ясний, світе тихий» („Ode an das Licht“):

Світе ясний, світе тихий!
Світе вольний, несповитий!
За що ж тебе, світе-брате,
В своїй добрій, теплій хаті
Оковано, омурано
(Премудрого одурено),
Багрянцями закрито
І розп'ятиєм добито?

Klares, lebendiges,
Freies, unbändiges,
Herrliches Licht!
Siehst du denn nicht den Graus!
Daß man in deinem Haus
Dir Fesseln flicht?
Daß dir das Dunkel trutzt,
Daß es dich arg beschmutzt,
Daß es, o blick's,
Mit Purpur dich verdeckt,
Daß es dich drängt und schlägt
Mit Kruzifix?

Крім «Світе ясний» ще й інші поезії в перекладах взоровані своїм ритмом і розміром вірша (2-4 стопові ямби) на певному типіві Гетівської поезії („Herbstgefühl“ «Осіннє почування», „Das Lied der Parzen“ «Пісня парк» т. ін).

Одна з найбільших труднощів при перекладі Шевченкової поезії це, без сумніву, його сперта на народній фразеології мова, скупа на слова, але промовиста, насичена образами з народного побуту. Тут майже всі перекладачі Шевченка натрапляють на ту проблему: неможливість увібгати в розмір оригіналу той же зміст, ті ж образи, ті ж мовні відтінки чужою мовою. Бачимо на прикладі фрагменту з «Марії», з якої Франко виготовив два німецькомовні варіанти, де він пробував раз передати вірш 4-стоповим (як в оригіналі) то знову ж 5-стоповим ямбом, як він боровся з цими труднощами:

О світе наш незаходимий,
О ти пречистая в женах!
Благоуханный, сельний крине!
В яких гаях? В яких ярах,
В яких незнасмих вертепах
Ти заховасшся од спеки
Огнепалимої тії,
Що серце без огню розтопить
І без води прорве, попитить
Святії думоньки твої?

O strahlend Licht! Der Weiber reinste du.
Du duft'ge Blum?! In welchem dichten Haine,
In welchen Schluchten findest du die Ruh',
Verbirgst du dich vor des Geschicks Grolle?
Vor jenem Brand, der dir das Herz,
das reine,
Zerschmelzt wie Wasserschwall des morschen
Dammes Planken,
Zerreißt und überschwemmt die heiligen
Gedanken?

O unverlöschlich Licht der Welt!
Der Frauen reinste! Duft'ge Blume!
In welchem Hain, in welchem Feld,
In welchem dunklen Heiligtume
Verbirgst du dich vor jenem Grolle,
Des unvermeidlichen Geschicks,
Das dir das Herz, das liebevolle,
Zerschmelzt und unheilswahrgern Blicks
Wie Wasserschwall des morschen Dammes
Planken
Zerreißt und überschwemmt die heiligen
Gedanken?

Теж і «Кавказ», «Єретик» передані довшим віршем ніж це є в оригіналі. Наводимо ще короткий приклад з «Кавказу»:

І вам слава, сині гори,
Кригою окуті.
І Вам лицарі великі,
Богом не забуті.

Ja, Ruhm auch euch, ihr blauen Berge,
Vom glüh'ndem Gletschereis umstarrt!
Ja! Ruhm auch euch, ihr kühnen Kämpen,
Ob Tod, ob Fessel euer harrt!

Не тільки німецькі перекладачі московського «Кобзаря» (1951, 1964) змінювали та спрощували місця релігійного змісту в своїх перекладах з Шевченкової поезії. І Франко вкладав тут часами свою власну інтерпретацію, як от у «Кавказі»:

Не скує душі живої
Ні слова живого.
Не понесе слави бога,
Великого бога.

Und fesselt den Geist, das lebendige Wort
Und schändet den göttlichsten menschlichen
Hort!

А вже зовсім перейнявшись пристрасстю безправств римської церкви в середовіччі, Франко додає навіть при перекладі фрагмента з «Єретика» від себе два рядки, яких немає в оригіналі:

Отак у келії правдивий
Іван Гус думає розірвать
Окови адові... і диво
Святеє диво показать
Очам незрячим. «Поборюсь...
За мене Бог!.. да совершитися!»
І в Віфліємську капицю
Пішов молитися добрий Гус.

So dachte einsam Johann Hus,
Der Wahrheitsfreund in seiner stillen Zelle.
Befreien wollte er das Volk
Von schrecklichen uralten Ketten,
Ein großes Wunder wollt'er tun,
Den Glauben von der Pfaffen Hand erretten.
Auf denn zum Kampf! Es mag geschehn!
Gott wird die Wahrheit nicht verlassen!
Und in die Bethlehemskapelle
Ging er, um im Gebet sich neue Kraft zu
fassen.

У цьому ж «Єретику» у перекладі Франковому знаходимо навіть зміну з неособового звернення Гуса про те, чи «не розпадуться три корони на гордїй тіярі!» в особистий Гусів виклик:

Zerbrechen die drei Kronen nie
Wir auf der stolzen päpstlichen Tiare?
Ja, wir zerbrechen sie!

Із Франкових перекладів можна зацитувати ще інші місця, де він, — головню коли йшлося про суспільне безправство, яке оскаржував Шевченко, — інтерпретував Шевченкові слова в дусі свого політичного переконання як соціяліста, вживаючи і відповідну фразеологію:

Кати знуцаються над нами,
А правда наша п'яна спить.
Коли вона прокинеться?
Коли одпочити
Ляжеш, боже, утомлений?
І нам даси жити!

Die Henker martern uns, o Gott,
Und treten unser Recht mit Füßen!
Wann hebst du's auf und läßt sie's büßen
Und gönnt den Hartgeprüften Ruh?
Und blickst uns lebensspendend zu?

Зник при тому і конкретний сильний образ Шевченка про те, що «правда наша п'яна спить», замінений загальниковою фразою. Куди

краще вдалися Франкові переклади ліричних поезій Шевченка, хоч він і тут не дотримувався форм оригіналу, а змінював ритм, розмір строф, тощо. Один з найкращих його перекладів слід уважати «Перебендю», а далі «І небо невмите» (над яким Франко працював доволі довго, бо збереглися аж три його варіанти), «М. Костомарову» та інші ліричні поезії.

На свій час Франкові переклади з Шевченка були безперечно найкращими, які могли бути доступними німецькому читачеві твори нашого поета. Але вже після появи перекладів Юлії Віргінії в 1911 р., яка, не знаючи української мови, писала свої переклади на підставі дуже вірно перекладаного тексту, що його зготував А. Зееліб (він подав їй був теж зовнішню будову строф), тільки деякі Франкові переклади могли б ще були змагатися за першість щодо своєї якості. Нині вже маємо доволі непоганий вибір Шевченка в німецькій мові.³

На нашу думку Франко був би перекладав куди краще, якби був відійшов від схем клясичної німецької поезії, головню взорованих на ритміці, строфі та римах Гете. А рівнож, як би був суспільно-політичні й релігійні нотки Шевченкової поезії передавав скрізь вірно, себто без власних доінтерпретовувань.

Франкові переклади з української народної поезії та з творів Шевченка заслуговують само собою на обширний розгляд. Ми вказали тут тільки на деякі моменти, що їх слід було б розробити вичерпніше.

³ Загальний огляд цих перекладів дає Ю. Войко у своїй статті: „Ševčenkos Werke in deutschen Übersetzungen“, „Die Welt der Slaven“, 1961, Heft 1.